

A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia 18. századi szakasza

A hazánkkal kapcsolatos nyomtatványok az elmúlt századokban — a nálunknál kedvezőbb helyzetben levő országokhoz viszonyítva — aránylag kis számban keletkeztek és még kisebb számban maradtak fenn. Egyfelől ennek a körülménynek, másrészt két bibliográfusnak — Szabó Károly és Petrik Géza — szorgalmának tudható be, hogy retrospektív nemzeti bibliográfiánk már száz évvel ezelőtt összeállításra és publikálásra került. Ez akkoriban még ritkaságszámba ment, de nemzetközi viszonylatban még ma sem gyakori jelenség. Azonban az elmúlt idő során számtalan új adat került elő a hazai és külföldi gyűjtemények átvizsgálása és az időközben elkészült katalógusok átnézése során. A múlt század második felének módszerei is meghaladtak már sok vonatkozásban a könyvészeti feltárás terén. A szakfolyóiratokban (mindenekelőtt a *Magyar Könyvszemlében*) közreadott újabb és újabb adalékok áttekinthetősége is egyre csökkent, hisz az azok egy részét összefoglalni kívánó Sztripszky-féle pótlások megjelenése óta is már hét évtized telt el.

A fentiek alapján arra a belátásra kellett jutni közel negyed évszázaddal ezelőtt, hogy a kiegészítések újabb kumulálása helyett a retrospektív magyar nemzeti bibliográfiát módszertanilag korszerűbb és igényesebb formában kell összeállítani, a történelmi Magyarország gyűjteményeinek a lehetőség szerint minél teljesebb átvizsgálása után rendelkezésre álló adatgyűjtés alapján. Az ehhez a feladathoz a MTA és az OSZK által rendelkezésre bocsájtott erők mindenkor igen korlátozottak voltak, és e téren döntő javulásra belátható időn belül nem is lehet számítani. Ezért az erősen véges munkakapacitást mindenkor koncentrálni kellett, hogy legalább bizonyos, korlátozott területen viszonylag elfogadható időhatárokon belül eredményt lehessen elérni.

Ezen megfontolás alapján a négy hungarica-kategória (nyelvi, területi, személyi és tartalmi) közül az első kettő feldolgozására szorítkozott az OSZK-ban megindult vállalkozás immár negyed évszázaddal ezelőtt. Ez lényegében a Magyarország területén készült nyomtatványok bibliográfiai feltárását jelenti, amelyhez járulnak a külföldön részben, vagy egészen magyar nyelven megjelent kiadványok, amelyek számszerűleg a hazaiaknak csak töredékét képezik. Innen adódott azután az említett vállalkozás megjelölése: Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy).

A fentiekben körvonalazott és kizárólag a mindenkor erősen korlátozott lehetőségek teremtette kényszerből beszűkített munkálatok nem jelenthették és nem is jelentik a személyi és tartalmi hungarika-kategóriák lebecsülését vagy tudatos mellőzését. Amikor és amilyen keretek között erre lehetőség nyílt, már csak az RMNy-vállalkozás támogatására és kiegészítésére is, megtörténtek

az első kezdeményezések legalább a személyi hungarica-nyomtatványok új bibliográfiai feldolgozásának előkészítésére.

Visszatérve az RMNy-vállalkozásra, annak szabatos megfogalmazása még a munkálatok kezdetén megtörtént. Az a terület, amely a magyarországi nyomtatványok szempontjából meghatározó, az RMNy első kötetének elején pontos kijelölésre került. Így a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia keretei pontos kicövekelést nyertek. Egyedül a felső időhatár kérdése igényel most csak tisztázást. Ehhez természetesen mindenekelőtt a két nagy úttörő publikáció korszakolását kell megvizsgálni, hiszen az RMNy vállalkozás szükségszerűen ezekre támaszkodva kell, hogy végezze munkáját. Szabó Károly az 1473—1711 közötti időben megjelent nyomtatványok regisztrálását tartotta feladatának, míg Petrik Géza ehhez csatlakozva az 1712—1860 közöttiekét.

Szabó az 1711. záróévet Czwittinger korszakalkotó művének megjelenése, ill. a magyar történelemben mérföldkövet jelentő szatmári béke alapján választotta. Petrik azonban ezzel szemben nem a hasonló jellegű 1848. vagy az 1867. évvel, hanem az 1860. évvel zárta vállalkozását. Ezzel össze kívánta kapcsolni saját korábbi összeállítását az 1860—75 évközből (Bp. 1885.) Szabó munkájával. A *Magyar Könyvészet 1860—1875 c.* kötet viszont úgy jött létre, hogy Petrik tervbe vette az 1860—70 között kiadott, magyar, könyvkereskedői katalógusok adatainak összefoglalását. Látva ezek hiányosságait az OSZK katalógusához fordult, majd az idő előrehaladtával az eredetileg egyetlen évtized anyagát még további öt esztendőjével egészítette ki (vö. Petrik előszava). Petrik tehát több mint egy évszázaddal előlétt már évtizedekben gondolkodott a magyar nemzeti bibliográfia összeállítása során.

A nagyobb lélegzetű, több évszázad anyagát felölelni kívánó bibliográfiai vállalkozások ma — már szinte az egész világon és mind általánosabban — nem korlátozott érvényű történelmi dátumokkal, hanem a mechanikus és ezért külön indoklást nem igénylő évszázadokkal jelölik ki munkásságuk időhatárait. A régi nyomtatványok esetében a 15. századiak együttes kezelése már évszázadokkal ezelőtt kialakult. A 16. századi kiadványok összefoglalása ma már ugyancsak jelentős hagyományokra tekinthet vissza (pl. Renouard, Baudrier). A három legnagyobb, korabeli könyvprodukciónal rendelkező ország (Német-, Olasz- és Franciaország) is ilyen korszakolásban igyekszik áttekinthetővé tenni kiadványait. De lépések történtek már a következő, 17. század nyomdatermékeinek bibliográfiai feltárására (Répertoire bibliographique des livres imprimés en France au XVIIe siècle) is.

Miután a régi nyomtatványok felső időhatára ma már egyértelműen az 1800. év végével nyert kijelölést, így logikus, ha most Angliában a 18. századi nyomtatványok számbavételét végzik, ahol a retrospektív nemzeti bibliográfia az ezt megelőző korszakokra vonatkozólag már rendelkezésre áll. De a magyar szempontból közelebbi és így nagyobb nyomatékot adó, régebbi cseh és lengyel bibliográfiai irodalom is az 1800. esztendővel zárta gyűjtését. Mindezek után érthető, ha a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia újabb feldolgozása is az 1711. év helyett az 1800. évvel zárja vállalkozását.

Az RMNy első kötete az 1473—1600 (szempontjainak részletesebb kifejtését l. *OSZK Évkönyve 1967.* 316—324.), míg a második az 1601—1635 közötti korszakot tartalmazza. A most készülő harmadik fejezi majd be a 17. század első felét. Az előzetes tervek szerint további négy kötetre lesz szükség, hogy a vállalkozás eljusson 1701-ig. A 18. század — immár önálló egységként — marad ezek után hátra, hogy a régi hazai nyomtatványok új bibliográfiai regisztrálása be-

fejeződjék. Az első két kötetben kialakított és beválnak mondható feldolgozási megoldáson történő változtatást semmi sem indokolja, így az RMNy hátralevő kötetei a korábbiakéval azonos módszerrel kell, hogy feladatukat elvégezzék.

Az RMNy-munkálatok jelenleg két részre oszlanak: az egyik a 17, a másik a 18. századdal foglalkozik. A továbbiakban immár kizárólag az RMNy-vállalkozás 18. századi problémáiról lesz szó. Ehhez szükséges áttekinteni az eddig végzett munkát és a jelenlegi helyzetet, hogy ennek ismerete alapján lehessen megítélni, ill. kialakítani a további elképzeléseket.

A korszak hazai nyomtatványai közül tehát az 1701—1711. évkörbe tartozókat Szabó Károly, az 1712—1800 közöttieket pedig Petrik Géza foglalta össze első ízben bibliográfiailag. Míg Szabó az ország egész akkori területére kiterjesztette anyaggyűjtési tevékenységét, addig Petrik túlnyomó részben csak az OSZK és a budapesti EK állományára támaszkodott. Ennek tudható be az a jelentős különbség, amely a teljesség kérdésében e két alapvető bibliográfia között mutatkozik.

Szakmai közhelynek számít az a megállapítás, hogy „egyetlen bibliográfia sem lehet teljes”, mégis igen jelentős különbség tapasztalható ebben a tekintetben az egyes könyvészeti kiadványok között. Ez az eltérés objektív adatokkal mérhető a bibliográfia gyűjtőkörébe tartozó dokumentumok korábban még nem regisztrált példányainak számbavétele során. Különösen az olyan gyűjtemények állományára alkalmas az ilyen mérés elvégzésére, ahol viszonylag jelentős (több száz) régi hazai nyomtatványt őriznek és amelyet korábban még Szabó sem ismert. Az 1950-ben feloszlataásra került hazai rendházak anyagából tízezres nagyságrendű állomány adott — a nagy számok törvénye alapján — immár igen megbízható és számszerű eredményt. De a Felvidéken és Horvátországban tucatnyi, főleg a ferences kolostorok könyvtárányújtott ehhez további jó mérési lehetőséget, még a legutóbbi években is. Megállapítható volt ezek alapján, hogy amíg az 1712 előtről származó kiadványok újonnan előkerült példányai legalább 90%-a Szabó összeállításában bibliográfiailag azonosítható volt, addig az 1712—1800 közötti időszakban nyomtatottak esetében Petrik ezeknek csak a kétharmadát ismerte.

A fenti nagy különbséget tovább fokozta az a tény, hogy Szabó munkáját előbb ő saját maga, majd mások is, szinte folyamatosan igyekeztek a szakfolyóiratokban (mindenekelőtt a *Magyar Könyvszemlében*) a korábról ismeretlen nyomtatványok publikálásával kiegészíteni. 1913-ban Sztripszky Hádor ezeket a szétszórtan megjelent adalékokat össze is szedte, majd külön kötetben publikálta. De még a legutóbbi évtizedekben is jelentek meg további jelentős adalékok. Gondoljunk Fazakas József cikkeire az OSZK Évkönyveiben, amelyekben a nemzeti könyvtárunkban őrzött ismeretlen RMK-tételeket írta le. Ugyanilyen pótlás Petrik esetében kisebb közlések formájában eleve reménytelennek tűnt, hiszen sok-sok ezer tételről volt szó.

Hogy a fentiekkel kapcsolatban a számszerűségről fogalmat lehessen alkotni, érdemes erre is röviden kitérni. Szabó Károly első kötetében 1793, a másodikban pedig 2452 tételben, vagyis összesen 4245 szám alatt írta le az 1712 előtti hazai, továbbá a külföldön készült magyar nyelvű nyomtatványokat. Ehhez járult Sztripszky 451 és 281, azaz összesen 732 új tétele. Már jóval nehezebben volt megállapítható az 1712—1800 között készült 11 630 hazai nyomtatvány száma Petriknél, hiszen ezeket részben az 1801—1860 korszak, részben a külföldi nem magyar nyelvű hungarikumok közül kellett kikeresni (Petrik VI. előszó 5.).

Az ötvenes évek során az államosításokból származó több millió kötet között tízezer számra akadtak 1801 előtti hazai nyomtatványok. A feldolgozás során derült egyértelmű fény arra, hogy a Petrik-féle összeállítás milyen távol áll a bibliográfiai teljességtől. Többségében azoknak a tételeknek leírásából, amelyek a köztulajdonba vett könyvek feldolgozása során nem voltak megtalálhatók Petriknél, jött létre annak kiegészítésére az ötödik kötet alapanyaga amely 7660, korábbi bibliográfiailag ismeretlen nyomtatvány adatait tartalmazza (Bp. 1971). Ezzel a korábbi RMK I + II, vagyis az RMNy-kategóriába tartozó 1712—1800 készült hazai kiadványok közül összesen 19 290 került immár regisztrálásra.

Miután a magyar nemzeti bibliográfia elsődleges feladata a hazai nyomtatványok bibliográfiai rögzítése, helyesnek és szükségesnek látszott az ehhez alapvető gyűjtési szempont, vagyis a nyomdahely szerinti áttekintés biztosítása. Az I—V. kötetben feltárt valamennyi kiadvány városként és azon belül nyomdánként került összeállításra. Műhelyenként évek szerint, majd azon belül szerzői betűrend volt a publikálás szempontja. A tudatosan sommás és lehetőleg csak kb. 40 betűhelyre szorító leírás után a Petrik kötet és lapszáma történi hivatkozás. Ez az ún. Petrik VI. kötet (Bp. 1972).

Miután a kiegészítő V. kötet gyűjtése is csak esetleges volt, nem volt meglepő, hogy még továbbra is jelentős számban akadtak bibliográfiailag ismeretlen, régi hazai nyomtatványok a különböző hazai és külföldi gyűjteményekben. A tapasztalat azt mutatta, hogy a korábbi még nem regisztrált, száz új példányból átlagosan kb. 10—15 még mindig nem volt azonosítható a Petrik I—V-ben leírt tételekkel. Miután a már említett további kiegészítésekkel az 1701—1711 közötti korszakban ugyanez a szám már 1—2%-ra csökkent, világossá vált, hogy a 18. századi kiadványok újabb, korszerű feldolgozásának alapfeltétele az anyaggyűjtés tervszerű és következetes folytatása.

A 17. századi RMNy-vállalkozással párhuzamosan 1974-től azután megindultak a munkálatok az OSZK-ban 18. századi hazai nyomtatványok bibliográfiájának további kiegészítésére. Ennek során módszeres átvizsgálásra kerültek a hazai állami és egyházi közgyűjtemények (könyvtár, levéltár és múzeum) kezdve az OSZK-tól a legkisebb egyházközségi könyvtárig. A gazdaságosság természetesen határt szabott e feladat elvégzésének, hiszen a Művelődési Minisztérium részéről e célra rendelkezésre bocsájtott korlátozott támogatást a lehető leghasznosabban kellett felhasználni. Így pl. a levéltárak esetében azok könyvtárait és csak a külön kezelt nyomtatványokat lehetett számba venni. A régi iratok csak kilométerekben kifejezhető terjedelmű kötegeit egy-egy esetleges bennük rejtőző nyomtatvány miatt ugyanis nem lehetett laponként végignézni, hiszen ez esetben a rendelkezésre álló pénz sokszorosa sem lett volna elég. Maximalizmus helyett a realitás volt a mérce e vállalkozásnál (vö. *Magyar Könyvszemle* 1977. 285—286).

A fent körvonalazott hazai munkálatok zöme néhány év alatt lezajlott, és eredménye valóban jelentősnek mondható: 18. századi hazai nyomtatványok példányaiból a várt 80 000 helyett összesen kb. 120 000 került regisztrálásra. Ennek pontosan felét az állami, másik felét pedig egyházi gyűjtemények őrzik. Miután Magyarország történelmi és jelenlegi határai nem esnek egybe, elengedhetetlennek tűnt e két vonal között fekvő területeken levő és jelentősebb számú régi nyomtatványt őrző gyűjtemény állományának számbavétele. Az OSZK-nak külföldi társintézményekkel kötött személycseréi és a minisztérium kiküldetési segítségével sikerült célkitűzéseink egy részét az elmúlt évtized során

megvalósítani. Ennek során Ausztriában (mindenekelőtt Burgenlandban) és Jugoszláviában (elsősorban a Vajdaságban) a munkálatok kb. 5000, ill. 9000 példány regisztrálásával lényegében befejezést nyertek. Csehszlovákiában (főleg Szlovákiában) ugyanez közel 25 000 példány számbavételével immár belátható közelségbe került már. A Szovjetunióban (Kárpát-Ukrajna) és Romániában (Erdély) nem volt mód e feladat elvégzésére. Az említett országokon kívül összesen csupán valamivel több mint ezer példányt sikerült eddig számba venni. A fenti számok pontosabb megvilágításba kerülnek, ha azokat összevetjük, hogy hány 18. századi hazai nyomtatványt őriznek az ebből a szempontból a legnagyobb hazai, ill. külföldi könyvtárban: ez az OSZK-ban 22 000, a felvidéki államosított rendházak állományának jelentős részét tartalmazó turóc-szentmartoni Matica slovenskában pedig 11 000 nyomtatvány.

A régi hazai nyomtatványok — eltekintve a nagyszombati Egyetemi Nyomda egyes kiadványaitól — szinte kizárólag a helyi szükségletek kielégítésére szolgáltak és nem export célra készültek. Ennek tudható be, hogy a példányok túlnyomó többsége nem jutott túl a történelmi országhatárokon. Mégis akad olyan viszonylag keskeny, 50—100 km széles sáv Krakótól, Olmützön, Bécsen, Grazon és Zágrábon át Belgrádig, ahová régi hazai kiadványok korlátolt számban a korabeli kapcsolatok révén már megjelenésüket követően hamarosan elkerültek. E terület jelentősebb könyvtárait is sikerült többségében átvizsgálni.

Természetesen akadnak a fentiekben körvonalazott területen kívül is — bár viszonylag kis számban — RMNy-kategóriába tartozó nyomtatványok. Ezek egy része korabeli kapcsolatok (pl. a hallei Magyar Könyvtár), más részük tervszerű gyűjtés révén (pl. a londoni British Library) jutott jelenlegi őrzési helyükre. Egészen esetlegesen és többnyire csak egy—két kötet formájában akadnak még további, régi, elsősorban magyar nyelvű kiadványok több más, külföldi könyvtárban is. Ezek többnyire megjelenésüket követően szinte véletlenszerűen szóródtak külföldre, és ezzel ott — éppen a magyar nyelv szűk körű elterjedtsége miatt — olvashatatlanná váltak. Így őrződtek meg néha egészen kivételes értékű kiadványok teljesen ép példányai olyan munkákból, amelyek itthoni darabjait a szó szoros értelmében agyonolvasták, majd ezt követően ezért megsemmisültek. E kategóriát az énekeskönyvek, tankönyvek, naptárak, imádságoskönyvek stb. alkotják. Felkutatásukra (Ausztriában és az NSZK-ban) ösztöndíjak és MM kiküldetések segítségével történtek próbálkozások, nem ritkán akár még magánjellegű túristautak keretében is.

A hazai közgyűjteményekben található 120 000 mellett, a korábban vélt 40 000 helyett kb. 80 000 példány létével lehet ma külföldön számítani. Ezeknek mintegy a felét sikerült eddig nyilvántartásba venni. A még remélt ugyancsak kb. 40 000 példány regisztrálásának többsége a mai körülmények között sajnos nem oldható meg. Akadnak ugyanis még bőven olyan tényezők (pl. a levéltárak már említett gazdaságtalan átvizsgálása), amelyek a bibliográfiai teljesség maximumának elérését még most sem teszik lehetővé. Ezek hosszú sorából legyen most elég néhánynak példálódzó felsorolása: a gyűjtemények hozzáférhetetlen volta, a könyvtári feldolgozás és ezen keresztül az áttekinthetőség hiánya, a katalogizálás során keletkezett botlások (pl. a nyomdahely vagy az évszám eltévesztése) és fogyatékoságok (pl. a gyűjtőkötet részletes feltárásának, vagy a vizsgátelek felismerhetőségét biztosító adatok feltüntetésének elmulasztása) stb.

Természetesen további, bibliográfiailag ismeretlen 18. századi hazai nyom-

tatványok előkerülésével — már egyedül az adatgyűjtésnek a fentiekben nagyjából körvonalazott, szükségszerű fogyatékoságai miatt is — a jövőben is számítani kell. Várható számuk azonban már alighanem százakban és nem ezrekben lesz kifejezhető, ami már elviselhető méretű hiányt jelent az elméleti teljességhez viszonyítva. Ez ugyanis sohasem érhető el.

A fenti megállapítások mind az impresszumadatokkal ellátott kiadványokra érvényesek, hiszen a fentiekben ismertetett adatgyűjtés kizárólag ezekre irányult. Új távlatokat nyithat a nyomdahely feltüntetése nélkül közreadott kiadványok alaposabb vizsgálata. Amennyiben sikerült majd a hazai műhelyek nyomdai felszerelésének rekonstrukcióját az impresszummal ellátott produktumaik alapján a 18. század egészére is megvalósítani, amint ez a 17. századi RMNy feldolgozás egyik bázisa, ez esetben a nyomdahely nélküli nyomtatványok százairól fog nyilván majd kiderülni, hogy azokat valamelyik hazai officinában állították elő. Természetesen ugyanakkor nem kevés más nyomdaterméről lesz megállapítható az említett módszer segítségével, hogy annak ellenére, hogy Petrik, ill. az V. kötet összeállítói ezt feltételezték, azokat mégsem Magyarországon, hanem külföldön készítették. Amennyiben ezek nem magyar nyelvűek, úgy ezek törlésére lesz majd szükség a retrospektív nemzeti bibliográfiából.

A vártnál jóval több — 120 000 helyett kb. 200 000 — példány eddig mintegy 80%-ig terjedő feltárása jelentős mennyiségű új bibliográfiai egység előkerüléséhez is vezetett az utolsó tíz év során. Számuk jelenleg már meghaladja a négyezret, de még nem éri el az ötezret. A Petrik V. kötetében közreadott új tételek között feltűnően nagy a vizsgatételek száma. Ezeket Petrik korában, de sokszor még ma is, többnyire figyelmen kívül hagyták a könyvtári feldolgozás során. A legújabb kiegészítések között jelentős helyet foglalnak el a még ezeknél is kisebb terjedelmű kiadványok: az egyleveles nyomtatványok (színlapok, gyászjelentések, szentképek stb.). A fentiekből kiolvasható irányzat arra utal, hogy a bibliográfiai feltárás egyre mélyebbre jut, amelynek során korábban részben vagy egészen figyelmen kívül hagyott kategóriák kerülnek feldolgozásra.

Ilyen előzmények után helyes arról is számot adni, hogy ma is akad még olyan csoportja a 18. századi hazai nyomtatványoknak, amelyet most is tudatosan mellőzünk a munka során: a levéltári jellegű kiadványok. A 18. század közepéig terjedelmére és tartalmára való tekintet nélkül minden magyarországi nyomdatermék elvben regisztrálásra kerül, amelyiken legalább egy sornyi szedett szöveg található. A század derekától kezdve azonban — különösen Mária Terézia hosszú uralkodásának második felében és II. József alatt — a közigazgatásban mind gyakrabban vették igénybe a könyvnyomtatást: belső utasítások, úrlapok, körözüvények stb. készültek rendkívül nagy számban. Ide tartoznak a nyomtatásban is közreadott periratok is. Mindezek jellemzője, hogy viszonylag csak igen szűk réteg, az ügyintézésben résztvevők számára készült, így lényegét illetően a korábban szinte kizárólag kézzel írt, levéltári anyaggal egyezik, ugyanakkor ebből a szempontból a terjesztésre szánt, tulajdonképpeni nyomtatványoktól igen távol áll. Egyedül megjelenési formája, a nyomtatás okoz bizonytalanságot: alakilag ugyan nyomtatvány, lényegileg azonban levéltári anyag.

Jóllehet a retrospektív nemzeti bibliográfiák összeállítását túlnyomó részben formai elemek határozzák meg (nyelv, terület stb.) és nem a terjesztési szándék, ebben az esetben mégis a levéltári jellegű nyomtatványok kizárása mellett kellett döntetni.

A fentebb kifejtett elvi szemponton kívül számos gyakorlati tapasztalat is e döntés mellett szólt. Álljon ezek közül itt a két legfontosabb: egyrészt csaknem megoldhatatlan a levéltárak óriási terjedelmű anyagának módszeres átvizsgálása, ahol is az ilyen jellegű nyomtatványok szinte kizárólag fennmaradtak, másrészt e kiadványok túlnyomó része nem tünteti fel a nyomtatás helyét, így nem magyar nyelvű szöveg esetében rendkívül nagy a bizonytalanság, hogy vajon hazai műhelyben állították elő vagy sem.

A következő feladat az objektív ismérvek megállapítása volt, amelyek alapján a levéltári jellegűnek minősített nyomtatványokat a többitől biztonságosan és a gyakorlatban következetesen el lehet egymástól határolni. A kiadvány széles körben történő terjesztésének egyik jellegzetessége volt már a 18. században a címlap. Ennek mellőzése már utalhat a korlátozott hozzáférhetőség szándékára. Ugyanakkor nem látszott helyesnek figyelmen kívül hagyni azokat a nyomtatványokat, amelyen az előállító feltüntette a nevét, hiszen ezzel biztosan hazai műhely terméke került volna mellőzésre. Ilyen és ehhez hasonló szempontok összegzése után került sor a meghatározásra. Levéltári jellegű kiadványnak minősül az a nyomtatvány, amelynek szövege hivatali ügyintézés során keletkezett és azt 1750 után címlap és impresszum nélkül állították elő. A gyakorlat azt mutatja, hogy a fenti megfogalmazás alapján szinte minden esetben meghozható a fenti kívánalmaknak megfelelő, következetes és objektív döntés (vö. MKsz 1977. 285.).

Visszatérve tehát az utolsó évtizedben, az impresszumatokkal ellátott, hazai 18. századi nyomtatványokról összegyűjtött új, bibliográfiai adagyűjtésre, megállapítható, hogy a levéltári jellegű kiadványok tudatos figyelmen kívül hagyásával ezek teljessége számszerűleg immár elfogadhatónak tűnik: száz új példány előkerülése esetében az ismeretlen nyomdatermékek száma — nagy átlagban véve — már az ötöt sem éri el. Jelentős ez a fejlődés, hiszen Petrik eredeti összeállítása alapján ez a szám 33, a kiegészítő, ötödik kötetet követően pedig 10 fölött járt. Úgy tűnik, hogy most már sikerült e téren azt szintet megközelíteni, amely a 18. századi hazai nyomtatványok közül korábban csak a Szabó által gondozott évek kiadványaira volt jellemző.

Hangsúlyozni kell, hogy az említett számok nem a művekre, hanem az újonnan előkerült példányok bibliográfiai azonosítására vonatkozik. Lehetséges ugyanis, hogy gyakran előforduló munkákból kettő vagy még több is akadhat a teljesség mérése alapjául szolgáló száz-száz darab között. Miután egyre ritkább kiadványok kerülnek regisztrálásra, amelyek már alig ismétlődnek, a példányok azonosítási arányának említéséhez viszonylag mind több új egység bibliográfiai leírását teszi szükségessé. Az eredeti Petrik (I—IV) 11 630 tétele 66%-os arányt biztosított. Az ötödik kötet 7660 új leírása az előzményekhez képest ugyancsak kétharmados gyarapodást jelentett, de ezzel már csak mintegy 25%-kal emelte az azonosítható példányok arányát. Az utolsó években összegyűjtött 4000—5000 pótlás a Petrik I—V-ben található 19.290 tételnek bár közel negyede, mégis már alig több mint öt százalékkal fokozta az említett arányt.

A korábbi összefoglalásoktól eltérően a mostani vállalkozásban az anyaggyűjtésnek elve és gyakorlata is végig gondolt, ill. a mai lehetőségek határáig ment el: minden számunkra hozzáférhető gyűjtemény feltárt anyagából regisztrálásra került minden nyomtatvány, amely magát hazainak tünteti fel. Ilyen előzmények után már indokoltnak tűnik e pótlások újabb összefoglalása önálló kiadvány keretében: ez lesz a Petrik VII. kötet. Ez felöleli a 18. századi

hazai nyomtatványok közül mindazokat, amelyek a Petrik I—V. kötetekben nem találhatók. Ezekről abban tér el, hogy nem csupán az 1712—1800 idő-kört öleli fel, de a század első éveit is. Az ebből a 11 évből származó kiadványok (868 tétel) közül belekerül mindaz, amit Szabó, ill. Sztripszky (611 tétel) nem írt le (257 tétel), vagyis a ma ismert anyag 30%-a.

A 18. századi hazai nyomtatványok túlnyomó többsége példány, de legalább is címlap-reprodukció alapján készült leírás formájában kerül ismertetésre a VII. kötetben. Kivételt jelentenek azok az 1701—11 között készült kiadványok, amelyek a Szabón és Sztripszky-n kívüli szakirodalomban lelhetők fel, de példány ma nem volt hozzáférhető. Ugyancsak egyedül az elhunyt Dankanits Ádám jegyzetei alapján van mód az erdélyi könyvtárakban őrzött unikumokról számot adni, miután az eredeti példányok számbavételének lehetőségére nem adatott meg. Azonban a Petrik VII-ben közlésre kerülő nyomtatványok többségének leírása mégis autopszia alapján történt, ami által ez a korábbi kötetekben közöltekkel szemben még megbízhatóbbá válik. Miután kiegészítő kötet-ről van szó, nem látszik helyesnek lényeges dolgokban változtatni sem a szerkesztésben, sem a leírásban. Bizonyos részletekben azért — eme elvi alapállás ellenére is — elképzelhető bizonyos továbbfejlesztés, vagyis igazítás.

A pontos bibliográfiai hivatkozásnak komoly akadálya a Petrik-féle bibliográfia kapcsán, hogy abban — szemben az RMK-val — a tételek nincsenek beszámozva. Miután a VII. kötetel párhuzamosan is szükségesnek látszik nyomdászmutató összeállítás, amelynek részleteiről a továbbiakban lesz majd szó, helyesnek tűnik a tételszámozás alkalmazása az új pótlásokban. Bár a szerkesztés munkáját a tételszám bizonyos mértékben megkötheti és nehezítheti, érdemes lenne ezt mégis megvalósítani, mégpedig utolsó fázisként közvetlenül a nyomdába küldés előttre hagyva. A tételszámozás még a kötetben belüli utalásoknál is felhasználható lenne, ami a keresést lényegesen meggyorsítaná. Ez persze már csak a kész nyomdai kéziratba történő utólagos bevezetéssel képzelhető el, a korábban begépelte utaló szövege helyére.

Miután a pótlások egyre ritkább nyomtatványokat ölelnek fel, amelyekből többségükben eddig csak egyetlen példány került elő, érdemes lenne ezek leelőhelyét jelzettel együtt megadni. Ez tovább növelné az információ gyakorlati használhatóságát anélkül, hogy az eddigi gyűjtéshez újabb adatok beszerzését igényelné. Jó lenne a VII. kötetben belül a keresést élőfej alkalmazásával is megkönnyíteni.

A nyomdászmutató alapvető fontosságáról a retrospektív nemzeti bibliográfia esetében már szó esett. Nem igényel tehát külön indoklást, hogy a VII. kötet-hez csatlakoznia kell a VIII.-nak is, amint ez az V. és VI. esetében is történt. A VIII. tartalmazná a VII.-ben közölt tételek nyomdák szerinti időrendi áttekintését lényegében a VI.-ban alkalmazott módszer szerint. Ebbe azonban szükségesnek látszik az 1701—1711 közötti teljes hazai nyomdatermést is beiktatni. Ezek többségében a hivatkozás Szabó, ill. Sztripszky, kisebb részében a VII. kötet tételszámára történék. Ezzel a nyomdászmutató az egész 18. századot felölelné.

Annak kapcsán, hogy a VI. és a tervezett VIII. kötet együttesen adná a teljes 18. századi hazai nyomdatermés feletti áttekintést, felmerül annak lehetősége is, hogy a VIII. kötet ne csupán a kiegészítése, hanem helyettesítője legyen a VI.-nak. Elképzelhető ugyanis, amennyiben ezt a nyomdaköltségek lehetővé teszik, hogy az eredetileg tervezett VIII.-ban a VI. teljes anyaga is beépítésre kerülne. Ez nem csupán a két kötet helyett egyetlenben történő

keresés lehetőségét biztosítaná, de módot nyújtana a ma csak a belső használatban használt kódszámolás közlésére is, ami visszamenőleg egyedi hivatkozási lehetőséget nyújthatna az I—V. kötetben közölt tételekre is.

Ha a VI. és VIII. kötet anyagának ez az igényes összevonása nem valósítható meg, feltehetően anyagiak miatt, a VIII. kötetbe azért feltétlenül bele kell venni azt a néhány tucat tételt, amely — az I—V. kötetre vonatkozólag — a VI.-ból kimaradt.

A következő, immár önállóan kezelt 18. század esetében vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy helyes és alkalmas-e a korábbi szempontok változatlan érvényesítése ebben a korszakban is. A magyarországi nyomtatványok bibliográfiai egységben kifejezett száma évszázadonként kb. az ötszörösére emelkedik. Míg a 16. században ez az ezret sem éri el (az RMNy első kötete 896 tételt tartalmaz), a következőből a nyilvántartások majdnem ötezerrel tudnak. Ez a szám a 18. századra vonatkozólag, amint erről a fentiekben már szó esett, közel jár a 25 000-hez. (Úgy tűnik, hogy ez az ötszöröződés a 19. századra is nagyjából érvényes, amint ez Wix Györgyné hozzávetőleges számításai alapján feltételezhető: OSZK Évkönyve 1980. 180—181. l.)

Egyedül a számszerűség alapján is el kell gondolni, hogy vajon megfelelő a 15—17. században alkalmazott bibliográfiai módszereknek a 18. században történő változatlan alkalmazása. Az évek rendjében és ezen belül a nyomdahelyek szerinti besorolás, amelyet Szabó Károly és nyomában az RMNy alkalmaz, a nyomdai termelés emelkedése következtében — különösen a 18. század derekától kezdve — már egyre nehezebben tudná biztosítani a megfelelő tagolást. Amikor egyetlen évből több száz nyomtatvány regisztrálására kerül sor, az idővel megszorodott műhelyek sem osztják meg olyan arányosan ezt a nagy mennyiséget, hogy az jól áttekinthető legyen. Így pl. a nagyszombati Egyetemi Nyomda termékeinek nyilvántartásainkban szereplő száma már a század közepe után megközelíti évenként a százat (1753 = 89), míg a következő évtizedben túl is lépi azt (1765 = 103). Jogosnak tűnik tehát az aggodalom, hogy az ún. Szabó-féle besorolás, amely 1712 előtt beváltak volt mondható, az egész 18. századra vonatkozóan nehezen kezelhetővé tenné a bibliográfiai feltárást.

Nyilvánvaló, hogy az időrendben történő publikálás a retrospektív nemzeti bibliográfiának csak a legrégebb korszakánál lehet helyes. Ugyanilyen természetesnek tűnik, hogy a 20. századra vonatkozó összefoglalások részben vagy egészben szakrendben történnek (pl. MNB). E két szélső kronológiai csoport között az a réteg húzódik, amelybe már olyan sok kiadvány tartozik, amely az időrend éves kereteit szétrepesztene, és az alapvető kérdésfeltevés, valamint az első keresési szempont nem a kiadvány tartalmára irányul, amint ez a legújabb idők nyomdatermékeire általában jellemző. E köztes időrendi csoportba tartozik Magyarország esetében a 18. század. A feltárás rendező szempontjával itt a betűrend mutatkozik leghelyesebbnek, amit a Szabó utáni korszaknál Petrik is választott. De ugyanez a megoldás érvényesül szinte minden bibliográfiai összefoglalás esetében külföldön is kezdve a legkorábbiaktól az 1700—1910 közötti német nyelvű kiadványok kumulált jegyzékén (GV) át a retrospektív angol nemzeti bibliográfia 18. századi szakaszát feltáró legkorszerűbb vállalkozásig, amely számítógép segítségével igénybe véve befejezés előtt áll.

Az időrend helyett alkalmazandó betűrend meghatározóan kihat a vállalkozás megszervezésére és publikálására. Az RMNy esetében a korlátolt számú évszám nélküli kiadványnak a kronológiába történő hozzávetőleges besorolása

után az egy-egy kötetben publikálandó tételek előre és világosan elkülönülnek egymástól, így mindig csak az időrend alapján számításba vehető nyomtatványokkal kell foglalkozni, a többivel nem. Ez lehetővé teszi tehát az egyes korszakokba (pl. 17. század) tartozó kiadványok több (RMNy esetében előreláthatólag hat) részletben történő feldolgozást. Ezzel szemben a betűrendes publikálás esetén gyakorlatilag el kell készíteni az összes tételt, hiszen az ezt követő szerkesztési fázisban a különböző gondok miatt (anonymák feloldása, különböző névformák stb.) számtalan, nem ritkán alapvető változtatásra lehet szükség, ami a besorolás korábbi rendjét teljesen felboríthatja. Ez azt jelenti, hogy még a publikálás megkezdésére is csak a teljes anyag megszerkesztését követően kerülhet sor.

A 18. század egyszerre történő feldolgozása esetében ez a publikálást időben szinte beláthatatlan távlatokba tolná ki. Megfontolás tárgyává kell tenni, hogy vajon nem lenne-e szükség száz év hazai nyomdatermése korszerű bibliográfiai feltárásának nyomasztóan nagy feladatát időrendben megosztani. Nyilvánvaló, hogy ezt mechanikusan kell megválasztani, amihez legalkalmasabbnak a felezés tűnik. Megerősíti ezt az a változtatás, amelyet a 18. század második felére vonatkozólag — a levéltári jellegű nyomtatványok kizárásával — már amúgy is be kellett vezetni.

A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia egész rendszerébe ágyazva is vizsgálható a kérdés. A 20. századból az 1945—1960. évek könyvjellegű nyomtatványai már szakrendben kerültek kumulálásra. Az ezt megelőző 1921—1944 időszak azonos szerkezetben történő összesítésének publikálása ebben az évtizedben történik meg. A kezdetektől 1700-zal bezárólag időrendben tárja fel az összes hazai nyomdaterméket az RMNy. A most megtárgyalásra kerülő 18. századot követően még hátramarad az 1801—1920 közötti hatalmas korszak anyagának korszerű feldolgozása. Nyilván ezt egyben nem lehet elvégezni, hanem azt mind időben, mind kiadványtípusonként fokozatosan (elsőnek a periodika különválasztásával) meg kell osztani. A monográfiákon belül még azt is el kell dönteni, hogy a betűrend alkalmazása 1920-ig tartson, vagy a szakrend a korszak legvégén (pl. 1901-ről) már igénybevehető-e? Viszonylag egyértelmű, hogy a rendkívül nagy mennyiségű 19. századi könyvanyag feldolgozását is meg kell felelni az 1850. évvel bezárólag. Hogy vajon az 1851—1900 időkor könyvei bibliográfiailag egyszerre „megemészthetők” lesznek-e, erre a kérdésre a gyakorlati mérések fognak választ adni.

Visszakanyarodva a 18. századra, a század első felének önálló feltárása feltétlenül javasolható. Miután ez mennyiségileg az egésznek kb. csak egy negyedét (hozzávetőleg 6000 tételt) tesz ki, felmerülhet, hogy nem lesz-e túlságosan aránytalanul nagy az 1751—1800 közötti második rész majd 20 000 tétellel. Ez valóban elgondolkodtató, és felmerülhet ennek kettébontása: 1751—1780 és 1781—1800. A viszonylagos kiegyensúlyozásra való törekvés mellett az utolsó két évtized hazai nyomtatványai többségükben általában mind nyomdai kivitel, mind tartalmi vonatkozásban közelebb állnak a 19. század elejéhez, mint a 18. század korábbi évtizedeihez. Nagyon meggondolandó azonban, már ez az utóbbi tagolás is, mert a túlságos elaprózás veszélyeztetheti a jó áttekinthetést. (Ezért kerül a retrospektív magyar nemzeti bibliográfián belül a Horthy-korszak negyed évszázadának óriási anyaga — helyesen — egyetlen szakrendben publikálásra.)

Aligha kétséges, hogy a gyűjtőkör állandó műfaji szűkítésével (pl. az egylevelesek kizárása a 19. század során) párhuzamosan a feltárás igényességét is

enyhíteni szükséges. Visszatérve a 18. századi retrospektív magyar nemzeti bibliográfiára, itt is meg kell vizsgálni ezt a kérdést. Már a 16.-ból a 17. századba áttérve, bizonyos területeken helyesnek mutatkozott az egyszerűsítés: így a tíznél több példány esetében lelőhelyként csak a tíz legfontosabb gyűjtemény feltüntetésére szorítkozik az RMNy. Jogosnak tűnik, hogy az 1700 után készült hazai nyomtatványok ismertetésénél — a korábbi korszaknál alkalmazottal szemben — további igénycsökkentés szükséges, már csak a tételek számának ötszörösére emelkedése miatt is.

A 15—17. századi RMNy leírása két fő részre oszlik: egyik a bibliográfiai, a másik pedig a tudománytörténeti. Ez utóbbi alatt az illető nyomtatványra vonatkozó eddigi megállapítások összegzését kell érteni, amit az RMNy rendkívüli igényességgel felvállalt. A szakirodalmi feltártság az időrendben előrehaladva azonban egyre jobban csökken. Különösen érezhető volt ez a jelenség az 1600. év átlépésével: a 16. századdal összehasonlítva, a kiadványokkal a szakirodalom jóval szerényebb keretek között foglalkozott. Ez a jelenség a 17. századon belül csak tovább fokozódik: az első évtizedekben készült nyomtatványokról általában gyakrabban írtak, mint az utolsókból származókról. Jogos a feltételezés, hogy ez a folyamat a 18. században még tovább erősödik, ami már elvben és gyakorlatban egyaránt lehetetleníti a tudománytörténeti feltárást, amely korábbi időszakokban amúgyis az összeállítói munka igen jelentős részét teszi ki. Mindebből azt a következtetést kell levonni, hogy a 18. századi hazai nyomtatványok esetében a bibliográfiai leírásra kell szorítkozni, ami önmagában is elég feladatot ad.

A továbbiakban a 18. századi hazai nyomtatványok bibliográfiai leírása kerül vizsgálat alá.

Tételszámozás. Petrik összeállításának egyik jelentős fogyatékosága, hogy nincsenek a tételek egyedi jellel ellátva. Ez a körülmény a hivatkozást és a mutatózást, ill. az egyértelmű egyediesítést igen megnehezíti. Elég csak az „Articuli diaetales”-ekre gondolni, ahol ugyanannak az országgyűlésnek jogalkotását azonos címmel többször is kiadták, Petrik pedig azokat ugyanazon a lapon, sűrűn egymást követően rögzítette, ami gyakorlatilag lehetetlenné teszi az egymástól elkülönített formát mutató hivatkozást. Szabó Károly és az RMNy gyakorlata is azt bizonyítja, hogy igényes bibliográfia esetében a tételek egymástól történő eltérő, egyedi jelölése elengedhetetlen. Ehhez általában a numerus kurrenst szokták választani, ami beváltak mondható. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy e téren ötjegyű számot már jobb elkerülni, mert annak memorizálása (pl. a mutatókból a visszakeresés során) nehézkes, ezért — akárcsak az autórendsámoknál ilyen esetben — jobbnak tűnik a betűk és számok kombinációja. A túlzott bonyolultságot és az öncélú variálást elkerülve ezen belül a legegyszerűbbnek és nemzetközileg is beváltak minősíthető az a megoldás, amely a betűrendes bibliográfiák esetében e rendező szempont alapján történő minden betűváltás esetén újra kezdeni a sorszámozást. A tételek egyedi jelölése ez esetben a betűrend betűjéből és numerus kurrensből áll. 25 000 tétellel számolva a 18. századi hazai nyomtatványok regisztrálása esetén csak az erősebb betűk (B, S stb.) esetében kell arra számítani, hogy a sorszám négyjegyű lesz: a tételek túlnyomó többsége egy betű és legfeljebb három számot kapna (pl. A-555).

Természetesen bonyolítja a helyzetet, ha a 18. század kiadványai két (esetleg három) részletben nyernek majd publikálást. Elvben elképzelhető a sorszám folytatása ugyanazon a betűn belül a második (ill. harmadik) részben. Ez a megoldás azonban azt a veszélyt rejtja magában, hogy a kiadvány használója hivatkozás esetén esetleg nem a helyes részben keres majd elsőként. A betűk ugyanis nem arányosan osztják az egész anyagot, így a sorszámozás utolsó tagjai az első rész végén biztosan igen eltérőek lesznek: a „C”-ben nyilván messzebb tart majd, mint a „Q”-ban, az „X”-ről és „Y”-ről nem is beszélve. Ez a gond némi bonyolítással, ugrószámozással megoldható oly módon, hogy a második részben minden betű után a sorszám egységesen valami magasabb számmal (pl. 1001) kezdődjék. De több részletben történő publikálás esetén elképzelhető az a változat is, hogy a numerus kurrens minden betűnél négy jegyből fog állni. Ezek közül az első egyben mindig a részlet sorszáma is: pl. első sorozat A 1001-, a második A 2001-,

harmadik A 3001-. (Itt is újra hangsúlyozni kell, hogy bár ez a megoldás elvben akár kilenc részletet is lehetővé tenne, háromnál több esetben sem látszik helyesnek a 18. századi hazai nyomtatványok bibliográfiájánál, mert ez az áttekinthetőséget igen erősen csökkenti.)

Leírás. A legalább egy szedett sornyi szöveget tartalmazó hazai nyomtatványok közül elvben csupán az ún. levéltári jellegűek kerülnek következőzetesen kizárásra a 18. század második felétől. Ennek az a következménye, hogy formai szempontból meglehetősen heterogén anyag leírása a feladata. A kurrens magyar nemzeti bibliográfia ma már számos kategóriát (pl. periodika, zenemű, térkép) külön sorozatban tár fel, míg másokat (pl. kisnyomtatvány, plakát) tudatosan figyelmen kívül hagy, hogy a leírás módszere egységes lehessen. A 18. században természetesen még nem ilyen előrehaladott a nyomtatványok formai specializálódása, de ennek a fejlődési irányzatnak jelei már egyértelműen felismerhetők. A térkép és kotta még többségében inkább csak könyvek mellékletei formájában fordul elő, ill. a kevés önálló kiadvány teljes egészében metszetként készült, szedett betűk felhasználása nélkül. Ennél fogva ezek nem okoznak különösebb gondot.

Két kategória azonban már viszonylag komoly szerepet játszik a 18. században is. Az egyiket az időszaki kiadványok alkotják, amelyek tartalmilag igen fontosak, bár csak az utolsó negyed évszázadban kezdenek elszaporodni. A másik csoport az egyleveles nyomtatványoké, amelyek készítése egyidős magával a könyvnyomtatással, de Magyarországon nagyobb számban (pl. színházi plakát formájában) ezek is inkább csak a 18. század utolsó évtizedeiben készültek. Az összes többi kiadványt a könyvek (monográfiák) módjára helyes leírni, akár kétleveles röplapról, vagy testes fóliánról is van szó. Megfelelőnek tűnik onovetó két speciális kategóriát (periodika és egyleveles) is lehetőleg a többség et alkotenti, f gráfiák analógiájára kezelni.

A periodikum kategóriáján belül az évenként megjelentek (schematizmusok, naptárak stb.) okozzák a legkevésbé gondot: ezek kötetenként önálló kiadványoknak tekintve könyveknek írhatók le. Hasonló módon látszik helyesnek eljárni az évente többször részletben kiadott folyóiratok esetében is. Ezeket évfolyamonként önkényesen önálló kötetnek minősítve mód van monográfia formájában regisztrálni.

Némi ügykedéssel periodikumként, ill. a fentiek alapján könyvként lehet kezelni az egyleveles nyomtatványok egyik, ezekben az időkben számszerűen legjelentősebb csoportját, a színházi plakátokat is. Tehető ez azzal a vélelmezéssel, amely egy-egy város színházi életét tekintti testületi szerzőnek, amely egymást sűrűn követő részletekben — gyakran naponként — publikálta az előadásokra vonatkozó információkat egyleveles színlapok formájában. Ez olyan rendszerező elvet biztosít, amelynek egyszerű logikája vitathatatlan, másrészt a leggyakoribb keresési szempontnak közvetlenül tesz eleget. Nyilvánvaló, hogy az érdeklődők többségét aligha a plakát első szavai foglalkoztatják, hanem egy-egy város, vagy színtársulat műsorrendje. Így érdemes tehát a színházi plakátokat a város és időpont szerint rendezve publikálni.

Az új, nemzetközi címléírás szabvány — a korábbi német eredetű, hazai gyakorlattól eltérő — fokozott hangsúlyt helyez az anonymáknál a testületi szerző alatt történő regisztrálásra, ezen belül pedig jelentős szerephez jutnak a városnevek. Így mind elvben, mind gyakorlatban helyesnek látszik azoknak a nyomtatványoknak bibliográfiai leírásánál, amelyek szerzősége természetes személyhez megnyugtatóan nehezen köthető, a testületi szerzőség megoldására támaszkodva a hely, ill. ezen belül intézmény nevét alkalmazni rendszóként. Áll ez a már említett színlapokon kívül a 18. századi hazai nyomtatványok messze legnagyobb kategóriájára, a főiskolai és egyetemi kiadványokra (vizsgatételek, panegyris, laudatio stb.) is.

Korábban ezeket a vizsgázatót neve alatt írták le azzal a feltételezéssel, hogy ő volt a szerzője a tételeknek. A jezsuitáknál valóban ez volt a gyakorlat, de ennek általánosítása nem meggyőző. Anonymaként történő kezelése esetén a cím szerinti besorolása értelmetlenül formális lenne, hiszen ez többségében változatlanul ismétlődő, semmitmondó szavakkal (Propositiones, tentamen, positiones stb.) kezdődik. A megoldás itt is a város — intézmény — időpont sorrendben történő regisztrálásban kereshető, ami egyben jó áttekinthetést biztosítana a korabeli tanintézetek történetének tanulmányozásához is.

A testületi szerző elvének a fentiekben körvonalazott fokozott érvényesítésével párhuzamosan azonban természetesen fontos, hogy a többi jellemző elemről utaló készüljön. Így pl. a színlapok esetében a plakát első szavairól, a színtársulatról és az előadott darab szerzőjéről, ill. címéről; a vizsgatételeknél pedig a vizsgázató(k)ról, a vizsgázó(k)ról és a címről.

A nyomtatványok leírásának igényességének meghatározásánál a RMNy 16—17. századi gyakorlatából helyes kiindulni. A tapasztalat azt mutatja, hogy az ott kialakított megoldás a gyakorlatban bevált. A sommás szövegszerű közlésnek, a pontos kollációnak és a címlap reprodukciónak kombinálása jól biztosítja mind a bibliográfia olvashatóságát,

mind a példányok biztonságos azonosítását, továbbá az esetleges hiányok pontos megállapításának lehetőségét. Ezek alapján érdemes ezt az igényes módszert a 18. században is alkalmazni.

A fejlettebb országokban már a 16. század első évtizedeitől előfordul, hogy ugyanazt a szöveget, sorra azonos beosztásban — nem ritkán ugyanabban a műhelyben és ugyanazokkal a betűkkel — újrasedték, ill. ismét kinyomtatták. Ezek felismerése és a kiadások közötti pontos különbségtétel a leírásban sokszor problematikus. Magyarországon ez a gond jóval később jelentkezik, de a 18. században már egyértelműen gondot okoz (pl. a már emlegetett „Articuli diaetales”). A címlapreprodukciónak közlése az esetek túlnyomó többségében e téren is jó megoldást jelent. Természetesen minden esetben gondos vizsgálatot igényel, hogy nyomdai variánsról, vagy más kiadásról van-e szó. Az előbbi esetben egyetlen bibliográfiai tételen belül kell megfelelő leírás formájában megkülönböztetni egymástól a változatokat, az utóbbi esetben önálló tétel alatt kell a többi kiadástól elkülöníteni, közölve egyben a legjobban felismerhető eltérés(ek)et.

Miután a címléírások betűrendben követik majd egymást a bibliográfiában, így egy-egy szerzőnek az adott időhatárok között Magyarországon nyomtatásban megjelent művei együtt lesznek találhatóak. Ez a körülmény lehetőséget nyújt arra, hogy az első tétel élén egészen rövid életrajzi adatközlés révén tájékoztatást kapjon a kötet használója. Valóban igen sommás informálás tűnik megfelelőnek: név, foglalkozás, születési hely év és halálozási dátum. Ugyanezek az azonosításhoz igen hasznos adatok szerepelnek a régi magyarországi szerzők most készülő névjegyzékében is, így azok onnan minden többletmunka nélkül átemelhetők. A külföldi szerzők hasonlóan sommás adatainak közlése is hasznos lehet, ha ez nem okoz túlságosan nagy munkadíjat.

A betűrendes összeállítás lehetővé és egyben szükségessé is teszi az utalók bő használatát a névformákról, a közreműködőkről, feloldott anonyimák címeiről stb.

Terjedelem. Már szó esett arról, hogy itt érdemes a kollációt is megadni, tehát fenntartani a RMNy igényességét. Periodikum esetében pontosan fel kell tüntetni, hogy egy éven belül hány alkalommal és milyen terjedelemben jelent meg az illető kiadvány. Világosan kell látni ugyanis, hogy hány szám készült egy-egy évfolyamon belül. A fentiekben megtartásra javasolt igényességhez tartozik a kiadványban fellelhető könyvdíszeknek az a sommás felsorolása, amely a RMNy-ben is hasznos szolgálatot tesz.

Bibliográfiai hivatkozás, a tartalom meghatározása és részletezése, a variánsok módszere mind átvételre érdemes a RMNy-ből. Egyedül az incipitek felsorolása hagyható el a pontosabb leírásból. *A szövegkiadásokat* ellenben, akárcsak a már korábban részletesebben is megtárgyalt *kutatási eredményeket* — a gyakorlati megvalósíthatóság érdekében szükségesnek látszik mellőzni. Ugyanerre a következtetésre kell jutni a *kapcsolódó tételek* esetében, amelyet a szerzői betűrend — többségében — már önmagában is feleslegessé tesz. A *példányokkal* történő elszámolásnál tovább kell csökkenteni azt az igényességet is, amely a 16.-ról a 17. századra már amúgy is jelentősen enyhült. Ez utóbbi gyakorlat-hoz viszonyítva elegendőnek tűnik tíz helyett ötben megvonni a legfontosabb közgyűjteményekből közölt példányok számát. Az összesített példányszámot — a lehelyek száma nélkül — azonban itt is igen hasznos lenne feltüntetni. Ha ötnél kevesebb példány szerepel csak a nyilvántartásokban, úgy jó ezek esetleges hiányait az RMNy-ben bevált jelöléssel közölni. Külön kell gondolni itt a periodika esetleges számhiányaira.

Mutatók. Az egyedi sorszám lehetővé teszi a legtakarékosabb hivatkozást a mutatókban. A RMNy-ben alkalmazott mutatórendszer igényességét — tekintettel a 18. század jóval nagyobb nyomdatermésére — szükségszerűen csökkenteni szükséges. A nyomda- és nyomdászmutatónak azonban teljes egészében és az RMNy-nél alkalmazott felépítésben szerepelnie kell, hiszen a retrospektív nemzeti bibliográfia e részének gyűjtőkörét — a nyelv mellett — éppen a területi elv határozza meg: az került bele, amelyet valamely Magyarország területén működött műhelyben állítottak elő. Ez a mutató — közvetve — egyben a kronologikus áttekintést is hivatott biztosítani: egy-egy esztendő termései összeállíthatók az akkor működött nyomdák kiadványaiból. Az impresszum nélküli és csak töredékesen fennmaradt kiadványok minél megbízhatóbb nyomdász meghatározása érdekében, a hazai tipográfiák felszerelésének a ma csak valamivel a 17. század derekán túlig megvalósított rekonstrukcióját a bibliográfia mindenkori záróéveg fel kell dolgozni. (Előzetes tájékozódó próbálkozásaink szerint e téren alapvető problémák felmerülésével csak a 18. század utolsó három évtizedében kell számolni.)

A névmutató jelentősége a fő rész betűrendje miatt némileg háttérbe szorul. Az utalószámok egyedi felsorolása helyett itt tágabb lehetőség fog nyílni a tól—ig-megjelölés alkalmazására. Elhagyhatóknak tűnik az incipitek és a könyvtárak mutatója, továbbá a bibliográfiai konkordanciák. A megtartottak közül a helynévmutatóból kimaradhat a névmutatóra történő utalás.

Mindent összefoglalva tehát a törekvés az, hogy a 18. századi hazai nyomda-termés a jelentősen megnövekedett produkcióhoz méretezett igényességgel nyerjen feltárást. E korszaknak pontosan illeszkednie kell a korábbi századok retrospektív magyar nemzeti bibliográfiájához (RMNy), mint ahogy a jövőbeli 19. századi összefoglalót is mind elvben, mind gyakorlatban a most felvázolt összeállításból kell majd folytatólagosan kialakítani. Bár időszakonként változtatni kell a feltárás módszerét a nemzeti bibliográfia egészét sohasem szabad szem elől téveszteni.

BORSA, GEDEON

Die Abteilung „18. Jahrhundert“ der retrospektiven ungarischen Nationalbibliographie

Die Abhandlung berücksichtigt die bisherigen Arbeiten und Ergebnisse des retrospektiven bibliographischen Unternehmens *Alle Ungarische Druckwerke*, und beschäftigt sich eingehend mit den spezifischen Problemen des 18. Jahrhunderts. Parallel mit den Arbeiten des 17. Jahrhunderts, seit 1974 begannen die Arbeiten in der Nationalbibliothek Széchényi zur weiteren Ergänzung der Bibliographie der inländischen Druckwerke des 18. Jahrhunderts. Die inländischen staatlichen und kirchlichen öffentlichen Sammlungen wurde methodisch durchgesehen (Bibliothek, Archive, Museen). Während dieser Arbeit wurden 120 Tausend inländische Druckwerke registriert. Es wurden auch mehrere ausländische Sammlungen durchgeprüft. All dies führte zum Vorscheinkommen einer bedeutenden Menge von neuen bibliographischen Einheiten. In Zusammenhang mit der Verarbeitung wird die Frage aufgeworfen, ob die Gültigmachung der früheren Gesichtspunkte auch im Fall der aus dem 18. Jahrhundert stammenden Bücher anwendbar sei. (Z. B. Der früheren chronologischen Gruppierung entgegen scheint hier eine alphabetischen Gruppierung mehr begründet zu sein.) Nach diesen Problemen untersucht der Verfasser einige Fragen der bibliographischen Beschreibung der aus dem 18. Jahrhundert stammenden inländischen Druckwerke.